

Ofrihetens dunkla lockelse

Vari ligger demokratins svårighet? I bristande engagemang hos medborgarna och maktlystnad hos de makthavande? Eller är demokrati i själva verket något vi är rädda för? frågar sig filosofen Hannes Nykänen.

En vanlig föreställning om demokrati är att den förutsätter något slags ideal transparens och frihet som vi genom "demokratiskt arbete" försöker närma oss. För att det här arbetet ska kunna lyckas måste medborgarna vara aktivt involverade i det. I det här perspektivet uppfattas innebörden i "demokrati" vara mer eller mindre oproblematisk. Man tänker sig att problemet med att uppnå demokrati beror på bristande engagemang hos medborgarna och maktlystnad hos de makthavande. Det här är enligt min mening en förenkling av problemets natur – en förenkling som också gör det svårare att skapa ett mer demokratiskt samhälle. Eller kanske det är bättre att säga att då de svåraste problemen med demokrati fördunklas så kan skenbart demokratiska strävanden bli uppfattade som genuint demokratiska.

En av de mer svårsmälta aspekterna hos begreppet demokrati är att det av svårbestämda skäl är omöjligt att uppnå full demokrati; full demokrati skulle innebära samma sak som "anarki". Och varför är ett anarkistiskt samhälle så omöjligt? Kanske det här blir klart i den här essän men ett snabbt svar skulle vara: anarki är lika omöjligt som en värld där alla människor är kärleksfulla mot varandra. Det jag säger innebär att demokrati är ett moraliskt problem; det kan inte förstås enbart som ett samhällspolitiskt problem. För att förstå problemet med demokrati, borde jag reda ut inte bara det moraliska problem som ställer till det för demokrati, utan också begreppet moral i allmänhet, men det här är förstås inte möjligt inom ramen för den här artikeln. Jag måste nöja mig med antydningar. Hoppas de är klara nog så att min poäng blir synlig.

Problemen med begreppet demokrati bottenar i att vi inte har någon allmänt accepterad idé om begrepp som frihet, jämlikhet, plikt, ansvar, skuld, skam, etc. Det här i sin tur beror på att vi inte har någon allmänt accepterad idé om moral. Hur man än ser på "moral" så är summan av kardedumman den att vi inte kan ha någon allmänt accepterad idé om demokrati heller. Någon kunde här utbrista: "Men 'demokrati' betyder ju just att alla ska få leva ut sin syn på frihet och moral, så länge det inte skadar andra!" Det här välmenande utropet är tyvärr naivt så det förslår för det bortser från den omständigheten att en del människor skulle

besvara det med att säga att demokrati inte överhuvudtaget handlar om att alla ska få göra som de vill. Dessutom är frågan om vad det är att skada andra fullkomligt oklar. Skadar drogmisbrukare som injicerar heroin i en allmän park andra? Eller utövar de bara sin frihet? Det finns oräkneliga problem av den här typen.

Är demokrati då omöjligt? Ja, vissa föreställningar om demokrati är utan tvekan omöjliga. Ett samhälle där alla kan vara fria och jämlika och förverkliga sig själva är omöjligt. Men det kan vara viktigt, och en demokratisk angelägenhet, att bli klar över vari det omöjliga ligger. Filosofer brukar tala om logiska och empiriska omöjligheter, omöjligheter som består i att de inte betyder någonting – runda kvadrater – och omöjligheter som består i någonting som inte i praktiken kan förverkligas. Demokratins omöjlighet är inte av någondera slaget; den är lika dunkel som begreppet demokrati självt. Låt mig försöka illustrera det här med en diskussion kring begreppet frihet.

Ifall trygghet består i att vara fastlåst vid ett visst levnadssätt så är frihet faktiskt ett hot.

Det ingår i begreppet frihet att alla människor vill vara fria, så fria som möjligt. Ändå är det helt klart att människor i varierande grad är rädda för frihet och kanske betonar trygghet istället – som om frihet skulle äventyra trygghet. Ifall trygghet består i att var fastlåst vid ett visst levnadssätt så är frihet faktiskt ett hot. Hur som helst så är frihet ett hot mot ett levnadssätt där man har låst sig fast i vissa ramar. Problemet är bara att de som lever på det här sättet uppfattar sig vara helt fria, de "vill" leva som de gör. Vi vet att en sådan låsthet kan få otroliga proportioner. Så "ville" till exempel en del av slaverna i 1800-talets USA hellre vara slavar än bli fria. I deras

fall blir det klart att de fruktade den otrygghet som friheten skulle föra med sig.

Den inställning till frihet som jag skissade ovan utgör en del av mänskans frestelser och människor faller till föga för den i mycket varierande grad. Det skulle naturligtvis finnas en hel del att säga om det här, men för mina syften är det tillräckligt att vi uppfattar den här problematiken och inser att frihet, vad allt den än innefattar, utgör en svår utmaning för oss.

Våra svårigheter med frihet tar sig förstas konkreta uttryck i hur vi tänker, känner, talar och handlar. Det här visar sig så att innebörden i allt detta blir präglad inte bara av vår vilja till frihet utan också av vår rädsla för den. Det vi tänker, känner, talar och handlar blir präglad av "ofrihet" och all den här ofriheten kommer också att visa sig i vår syn på demokrati. Det kunde tänkas att det här inte är ett så stort problem: vi bara ignorerar sådana strävanden som är uttryck för ofrihet. Tyvärr stöter det här förslaget på vissa problem.

I den mån som våra strävanden och vårt tänkande är ett uttryck för ofrihet, så är vi ovilliga att inse att så är fallet. Det är en moralisk uppgift att klargöra för sig själv vad frihet innebär – inte någon oproblematiserad katalogisering av former av frihet och ofrihet. Problemet är alltså att vi intalar oss själva att sådant som gör oss ofria utgör former av frihet. Det här visar sig också i våra tankar och vårt språk eftersom

personer som är onda snarare än goda. Vi föredrar en hänsynslös och manipulativ chef framom en lyhörd och rättvis för den förra ger oss utrymme för "rättmätig ilska" medan den senare får oss att känna oss dåliga. Överallt i både arbetslivet och politiken stöder vi, utan att vilja inse det, skrupelfria och rent psykopatiska personer medan vi, igen utan att vilja inse det, tenderar att marginalisera människor för vilka moralen utgör hållpunkten i livet.

Det är glädjande att en politiker som **Bernie Sanders** fick ett så stort understöd som han fick men det är också bedrövt att se att det ändå är **Hillary Clinton** och **Donald Trump** som tävlar om makten som USA:s president. Det är bedrövt att se hur ofta politiker och ledare i allmänhet är precis lika skrupellösa, manipulativa, lögnaktiga och maktlystna som Clinton och Trump. Men sett ur ofrihetens perspektiv är de båda utan tvekan ett mycket tryggare val än vad Sanders hade varit. Sådant är demokratins problem.

Hannes Nykänen

*Skribenten är docent i
filosofi vid Åbo Akademi.*

Problemet är att vi intalar oss själva att sådant som gör oss ofria utgör former av frihet.

de flesta av oss bedrar sig själva på liknande sätt. Den moraliska uppgiften med att klargöra innebörden i begreppet frihet handlar alltså inte enbart om att med hjälp av vårt gemensamma språk och våra gemensamma värderingar justera våra egna förträngningar och upphakningar. Det handlar också om att avslöja det ofria i vårt språk och våra kollektiva värderingar och tankar. Ja, själva föreställningen om att moral skulle handla om värderingar är en central aspekt av det nätverk av självbedrägeri som finns nedlagt i vårt språk och våra kollektiva uppfattningar.

Mitt i våra strävanden mot en större demokrati finns alltså antidemokratiska strävanden vilkas antidemokratiska natur kanske inses av väldigt få personer – och ibland kanske av ingen. Det som här blir synligt är hur den personliga moraliska strävan efter att leva med sitt samvete är helt oskiljaktig från en strävan att demokratisera samhället. Problemet är förstas att många insiktsfulla synpunkter på demokrati kommer att ignoreras eller förkastas av det stora flertalet människor vilkas ofria sida blir alarmerad av ökande frihet och demokrati. Det är den här alarmtendensen hos det ofria i oss som skapar maktstrukturer och våld. Den gör också att vi har en stor frestelse att på alla nivåer i samhället till ledare välja

Nykänens aforismer

Det hopplösa virrvarr som distinktionen mellan begreppen metafor och bokstavlig mening är behäftad med avslöjar en problematisk grundtendens hos filosofer, nämligen att föreställa sig att betydelsen hos vissa ord ligger närmare "tingens väsen" än betydelsen hos andra. Virrigheten är, som ofta, tvåhövdad: för det första föreställningen om vissa ords väsensnärhet och, för det andra, föreställningen om ett tingens väsen. - Hur märkvärdigt att vi kan tycka att betydelser som "egentligen" inte stämmer ändå – och just "därför" – kan vara så oerhört träffande medan de "verklighetsanknutna" betydelserna kan förefalla så indifferent! "Mänskan älskar fabulerandet och det fantasifulla" kommenterar författaren och sekunderas av den kulturellt orienterade evolutionspsykologen som tillägger "Det här draget har tydligt gynnats av det naturliga urvalet". Men problemet är att själva distinktionen mellan metafor och bokstavlig mening är hopplös! Författare och filosofer har i eviga tider öst illusioner och fabler ur den här hopplösheten utan att vilja se vad det är fråga om. Det här är kanske inte så förvånande för det är fråga om just att undvika det man inte vill se genom att skapa fabler.